

Kestävä Karkkila -ohjelman loppuraportti

Kaupunginhallitus 6.3.2023

Karkkila
Högfors

uudelleen
syntynyt

Sisällys

1 Tausta.....	2
2 Ohjelman tavoitteet ja tehdyt toimenpiteet.....	3
2.1 Kestävä maankäyttö ja liikenne.....	3
2.2 Ympäristön tila.....	4
2.3 Resurssiviisas kuluttaminen ja tuotanto.....	4
2.4 Tietoisuus ja yhteistyö.....	5
2.5 Sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys.....	5
3 Hankkeet.....	6
4 Talouden toteuma.....	8
5 Yhteenveto.....	8

1 TAUSTA

Karkkilan kaupungin strategisia tavoitteita kirkastettiin vuonna 2019 kohdentamaan aiempaa selkeämmin kestävä kasvun edistämiseen. Tavoitteiden selkeyttämisen takana oli kaupungin haastava tilanne niin talouden kuin toiminnankin sekä toimintaympäristön kehittymisen suunnilla.

Samana vuonna 2019 kaupunki (KH 6.5.2019) päätti toteuttaa tavoitteita edistäviä toimenpiteitä kahdella laajalla strategisella kehitysohjelmalla; Karkkilan kasvuohjelma ja Kestävä Karkkila -ohjelma. Kasvuohjelman osalta toteutettiin toimenpiteitä eri toimialojen työnä, erityisesti elinvoiman ja kaupungin johtamisen alueilla ilman uusia henkilöresursseja. Kestävä Karkkila -ohjelma projektoitiin ja ohjelmaan nimitettiin uutena resurssina määräaikainen projektipäällikkö, joka vastasi ohjelman valmistelusta ja toteutuksesta laajassa yhteistyössä kaupunkiorganisaation sisällä sekä eri sidosryhmien kanssa. Kestävä Karkkila -ohjelmaa toteutettiin vuosina 2020-2022.

Kestävä Karkkila -ohjelman toteutusta ohjaava ohjelmasuunnitelma hyväksyttiin huhtikuussa 2021 (KH 19.4.2021). Ohjelman taustana oli kansainvälisiä sekä kansallisia sopimuksia kestävä kehityksen osalta (Kuva 1.).

Kuva 1. Kestävä kehityksen työtä ohjaavat tekijät ja sitoumukset

Kestävä Karkkila –ohjelmassa oli tavoitteena panostaa alueellisten ympäristö- ja ilmastotavoitteiden saavuttamiseen sekä Karkkilan viihtyisyyden, kilpailukyvyyn ja vetovoiman vahvistamiseen. Ohjelmasuunnitelman mukaan Kestävä Karkkila –ohjelman tarkoituksena oli edistää kestävä kehityksen mukaisia toimintatapoja sekä yleisesti kuntalaisten että kaupungin työntekijöiden keskuudessa. Ohjelman kantavana ajatuksena oli tuoda kestävä kehityksen laaja ymmärrys ja huomioiminen mukaan kaikkeen kaupungin toimintaan.

Kestävä Karkkila -ohjelma oli strateginen kehitysohjelma, joka jakaantui viiteen teemaan. Teemoja toteutettiin kullakin osa-alueella erillisillä hankkeilla. Ohjelman teemat olivat: 1) kestävä maankäyttö ja liikenne, 2) ympäristön tila, 3) resurssiviisas kuluttaminen ja tuotanto, 4) tietoisuus ja yhteistyö sekä 5) sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys.

2 OHJELMAN TAVOITTEET JA TEHDYT TOIMENPITEET

Kestävä Karkkila –ohjelmaa toteuttavissa hankkeissa oli määritelty hankekohtaisesti keskeiset tavoitteet, joilla edistettiin koko ohjelmaa. Erillisistä ulkopuolisen hankerahoituksen turvin toteutetuista hankkeista on laadittu rahoittajan ohjeiden mukaiset loppuraportit, jotka on käsitelty erillisinä Karkkilan kaupunginhallituksessa. Näistä erillisistä hankkeista on koottu keskeiset tavoitteet ja tulokset tämän loppuraportin lukuun kolme (3).

Kestävä Karkkila –ohjelmassa valmisteltu keskeinen läpileikkaava työkalu oli tiekartasto, johon otettiin mukaan kaikki ohjelman teemat. Tiekartasto tukee kestävän kehityksen jalkauttamista mukaan laajasti kaupungin toimintaan konkreettisilla tiekarttakorteilla. Kortteihin on sisällytetty toimenpiteet, joilla kestävän kehityksen määriteltyjä teemoja edistetään. Seuraavissa alaluvuissa esitellään tarkemmalla tasolla Kestävä Karkkila –ohjelman teemat ja niiden tavoitteet sekä ohjelman toteutusaikana tehdyt toimenpiteet.

2.1 Kestävä maankäyttö ja liikenne

Kestävän maankäytön ja liikenteen teema käsittelee kaupunkiympäristön suunnittelun kestävyttä. Maankäytännöllisesti tavoitellaan esteetöntä, viihtyisää ja turvallista kaupunkirakennetta, joka edistää asukkaiden terveyttä ja hyvinvointia sekä sujuvaa liikkumista. Liikenteen osalta kaupunkisuunnittelussa tavoitteena on kevyenliikenteen käyttöä tukeva ja helposti saavutettava kaupunkikeskusta. Julkisen liikenteen tavoitteena on olla toimiva sekä pk-seudulle, lähikuntiin kuin Karkkilan sisälläkin. Teeman tavoitteet vuonna 2030 on määritelty seuraavasti:

- Karkkilassa on kevyenliikenteen käyttöä tukeva keskusta
- Karkkilassa on toimiva julkinen liikenne lähikuntiin ja pk-seudulle
- Kestävää liikennettä edistetään vähäpäästöisillä polttoaineratkaisuilla sekä kevyenliikenteen ja joukkoliikenteen ratkaisuilla
- Liikkuminen perustuu älykkäisiin ratkaisuihin
- Kaupunkiympäristö on esteetön, viihtyisä ja turvallinen
- Kaupunkiympäristö edistää asukkaiden terveyttä ja hyvinvointia
- kaupunkirakenne suunnitellaan kestävästi

Edellä mainittuja tavoitetiloja on Kestävä Karkkila -ohjelmassa vuosina 2020-2022 edistetty seuraavien hankkeiden ja toimenpiteiden kautta:

- Julkisen liikenteen parantamisen osalta Karkkilan kaupunki on osallistunut ELY-keskuksen ja Swecon kestävien matkaketjujen työryhmään, jossa on edistetty toimivien matkaketjujen saavutettavuutta. Joukkoliikennesuunnittelija edistää jatkuvasti työtä kestävien liikkumisen ratkaisujen löytymisen eteen.
- Karkkilan kaupunki on osallistunut Smart Countryside Mobility -hankkeeseen, jossa kehitetään älykkäitä ja innovatiivisia liikkumISRatkaisuja. Hanke jatkuu 31.8.2023 saakka.
- Kaupunkiympäristöstä on tehty kysely lähivirkistysalueiden osalta ja tämän pohjalta on arvioitu mm. kulttuuripalveluiden tarjontaa ja saavutettavuutta.

2.2 Ympäristön tila

Ympäristön tila -teeman osalta tarkastelukohteena on Karkkilan kaupungin ympäristötavoitteet. Tavoitteena on, että Karkkila on ilmastositoutunut ja ilmastotietoinen kaupunki. Karkkilassa on laadukkaat ja saavutettavat lähivirkistysalueet, ulkoilureitit ja puistot ja kaupunkiluonnon elinvoimaisuus on varmistettu. Luonnonsuojelullisena tavoitteena on monimuotoisen luonnon riittävä suojelu luontokartoitusten mukaisesti. Ympäristön tilan kannalta tavoitteena on myös toimiva hulevesien hallinta sekä ilmanlaadun säilyttäminen hyvänä. Teeman tavoitetilat vuona 2030 on määritelty seuraavasti:

- Karkkila on ilmastositoutunut kaupunki
- Luontokartoitusten mukaiset alueet on suojeltu, luonnon monimuotoisuutta vaalitaan
- Karkkilassa on laadukkaat ja saavutettavat lähivirkistysalueet, ulkoilureitit ja puistot
- Soiden ennallistaminen on toteutettu
- Hulevesien hallintaan on tehty kauaskantoiset suunnitelmat ja niiden toteutus on käynnistetty
- Vesistöjen suojelutyötä edistetään aktiivisesti
- Kaupunkiluonnon elinvoimaisuus on varmistettu
- Ilmanlaatu pidetään hyvänä

Edellä mainittuja tavoitetiloja on Kestävä Karkkila -ohjelmassa edistetty seuraavien hankkeiden ja toimenpiteiden kautta:

- Karkkilan kaupunki on osallistunut ilmastotyöryhmiin sekä kartoittanut kaupungin hiilipäästöjen lähteitä.
- Luontokartoitusten osalta on laadittu kaupungin metsäsuunnitelmaa sekä mm. kerätty kaupunkilaisilta tietoa vieraslajien esiintyvyydestä paikkatietokyselyllä.
- Karkkilan lähivirkistysalueita ja niiden saavutettavuutta sekä tunnettuutta on edistetty muun muassa erillisellä lähivirkistysalueiden kehittämishankkeella sekä kaupungin markkinoinnissa ja viestinnässä.
- Koskireitin varrelta sekä Pyhäjärven rannasta kaupungin tontteja on esitetty Metso-ohjelmaan suojelualueiksi.
- Lähivirkistysalueita on kohennettu sekä kartoitettu kaupunkilaisten arvokkaimpina pitämät lähivirkistysalueet.
- Toivikkeen suon ennallistamista on pyritty edistämään mahdollisuuksien mukaan. Ennallistamisen osalta saatiin arvokasta tietoa esiselvityksen muodossa sekä vahvistettua tietoa tarvittavasta pohjavesitutkimuksen tarpeesta, mikäli suon ennallistamista halutaan tulevaisuudessa jatkaa.
- Vesistöjen suojelua on edistetty sekä järvivesien että virtavesien osalta mm. Lohikalat Karjaanjokeen -hankkeen muodossa.

2.3 Resurssiviisas kuluttaminen ja tuotanto

Resurssiviisaan kuluttamisen ja tuotannon teemassa tavoitteena on energiatehokkuuden, ekologisuuden ja kestävyuden tavoittelu kaikessa toimissa. Kaikkien hankintojen, investointien sekä palvelutoimien tulee olla resurssiviisaita ja vastuullisia. Teeman tavoitetilat vuona 2030 on määritelty seuraavasti:

- Karkkilan kaupunki huomioi energiatehokkuuden toiminnassaan
- Energiantuotannosta tavoitellaan hiilineutraalia
- Uudisrakennustuotanto on ekologista
- Lämmitysjärjestelmät ovat vähähiilisiä
- Karkkilassa panostetaan kiertotalouteen
- Kaupungin hankinnat ja investoinnit ovat kestäviä, resurssiviisaita ja vastuullisia
- Ruokatuotantoketju on kestävä

Edellä mainittuja tavoitetiloja on Kestävä Karkkila -ohjelmassa edistetty seuraavien toimenpiteiden kautta:

- Karkkilan kaupungissa on voimassa kuntien energiatehokkuussopimus, joka on laadittu joulukuussa 2020.
- Energiatuotanto- ja lämmitystavoissa tavoitteena on hiilineutraalius. Tuotantotapojen muutos arvioidaan tarvittavien remonttien yhteydessä.
- Kiertotaloutta pyritään edistämään mahdollisuuksien mukaan ja mm. Pitkälänkosken siltahankkeen yhteydessä ensimmäisenä vaihtoehtona tarkasteltiin mahdollisuutta käyttää vesilaitokselta poistettua kulkusiltaa.
- Kaupungin hankintakriteeristöön on valmisteltu kestävän kehityksen määritelmiä noudattava arviointi. Kriteeristöä ei ole ohjelman aikana otettu vielä käyttöön.

2.4 Tietoisuus ja yhteistyö

Tietoisuus ja yhteistyö -teeman tavoitteena on edistää tiedolla johtamista. Karkkilan tavoitteena on olla edelläkävijä ympäristö- ja ilmastojohtajuudessa. Tavoitteena on myös yhteisöllisyyden ja yhteistyön edistäminen kaikilla osa-alueilla ja toimialoilla. Teeman tavoitetilat vuona 2030 on määritelty seuraavasti:

- Karkkila on edelläkävijä ympäristö- ja ilmastojohtajuudessa sekä tiedolla johtamisessa
- Resurssiviisaustavoitteisiin pyritään yhdessä ja yhteisöllisesti
- Ympäristöteot ovat osa karkkilalaista arkea
- Ilmastoviisaus mahdollistetaan arkivalinnoissa
- Viestintä on vahvaa ja avointa

Edellä mainittuja tavoitetiloja on Kestävä Karkkila -ohjelmassa edistetty seuraavien hankkeiden ja toimenpiteiden kautta:

- Kaupunkistrategiaan sisältyy Kestävä Karkkila -muutosteema, joka osaltaan vahvistaa kestävän kehityksen huomioimista kaikessa kaupungissa tehtävissä toimissa.
- Karkkilan kaupunki on ottanut käyttöön Mayors Indicators-indikaattoripalvelun, josta voi seurata kestävän kehityksen eri teemojen muutoksia.
- Kaupungin rooli resurssiviisaus- sekä ympäristötavoitteissa on merkittävä ja mm. Metso-ohjelman suoje-lualueiden toivotaan kannustavan myös kaupunkilaisia liittämään omistamiaan alueita Metso-ohjelmaan.
- Ilmastoviisautta arkivalinnoissa on edistetty mm. selvittämällä kestävämpien matkaketjujen muodostamista alueellisesti sekä seudullisesti.

2.5 Sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys

Sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden teeman tavoitteena on vahvistaa osallistamisen mallia, jolla vaalitaan karkkilalaista yhteisöllisyyttä. Tavoitteena on vahvistaa sosiaalista ja kulttuurista kestävyyttä luomalla toimiva ja yhteisöllinen malli. Teeman tavoitetilat vuona 2030 on määritelty seuraavasti:

- Osallistamisen malli, jolla vahvistetaan yhteisöllisyyttä
- Karkkilalaisen identiteetin painottaminen
- Toimivat palvelut
- Laaja kulttuuritarjonta ja kulttuuritoimen mahdollistaminen

Edellä mainittuja tavoitetiljoja on Kestävä Karkkila -ohjelmassa edistetty seuraavien hankkeiden ja toimenpiteiden kautta:

- Karkkilassa on hankehaun yhteydessä laadittu osallistamisen malli, jonka jalkauttamista kaupunkiin pyrittiin edistämään hankkeen myötä, mutta hanke ei toteutunut. Osallistamista ja yhteiskehittämistä on kuitenkin toteutettu muilta osin ja kehittämistä tulee jatkaa edelleen.
- Hyvinvointia edistävät toimivat palvelut sekä viihtyisä elinympäristö sekä riittävät mahdollisuudet luontokokemuksiin.
- Karkkilan kulttuuritarjonta ja harrastusmahdollisuudet ovat monipuoliset. Kaupungissa on edistetty harrastusmahdollisuuksia muun muassa Liikuntaneuvonta Karkkilassa ja Karkkilan harrastusmalli -hankkeilla. Lähivirkistysalueiden kehittäminen on ollut myös keskeinen toimenpide harrastusmahdollisuuksien tarjonnan kehittämisessä lähiluonnon osalta.
- Karkkilan työväenopiston opetustoiminta edistää sosiaalista kestävyyttä.

3 HANKKEET

Ohjelman aikana vuosina 2020 – 2022 Kestävä Karkkila -ohjelmassa toteutettiin useita kehittämishankkeita. Oheisessa taulukossa on kuvattu hankkeiden keskeiset tavoitteet, tuotokset ja suunnitellut jatkotoimenpiteet.

Hanke	Tavoitteet	Tuotokset	Jatkotoimenpiteet
<p>Kestävän kasvun Karkkila – pienen kaupungin ilmastojohtamismalli.</p> <p>11/2020 - 10/2021</p>	<p>-Luoda ilmastojohtamismalli, joka yhdistää ilmastojohtamisen kaupungin strategiaan.</p> <p>+Laatia Karkkilaan kestävä kehityksen tiekartta, jonka pohjalta ilmastotoimien konkreettiset toimet tarkentuvat eri toimialoille.</p> <p>-Laatia ilmastobudjetti</p> <p>-Laatia uusi osallisuusmalli</p> <p>-Edistää tiedolla johtamista</p>	<p>Kestävä Karkkila -ohjelmasuunnitelma</p> <p>Kaupunkistrategiassa on huomioitu kestävä kehitys</p> <p>Kestävän kehityksen tiekarttarunko ja tiekarttakorttiluonnokset</p> <p>Otettu käyttöön MayorsIndicators-palvelu tiedolla johtamisen edistämiseksi.</p> <p>Kokonaisvaltaista kaikkien kaupungin toimintaan sitoutuvaa ilmastobudjettia hankkeen aikana ei ehditty laatia.</p>	<p>Kestävän kehityksen tiekartat valmistellaan loppuun ja jalkauteaan vuoden 2023 aikana.</p> <p><i>Mahdolliset:</i></p> <p>Ilmastobudjetti</p> <p>Osallisuusmalli</p>
<p>Hyvinvointia Karkkilan lähiluonnosta</p> <p>4/2021 – 5/2022</p>	<p>Hankkeen päätavoitteet:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Koskireitin parantaminen 2) Toivikkeen alueen kohen-taminen 3) lähivirkistysalueverkos-ton kehittäminen kattavam-maksi ja saavutettavam-maksi 4) tiedon kerääminen asukailta tulevien parannuskei-nojen löytämiseksi. 	<p>Reittien kattavuuden ja laajuuden kehittäminen.</p> <p>Reittien parantaminen. Viitoitusten ja taukopaik-kojen lisääminen. Kor-jaustyö on ostettu Karkki-lan Latu ry:ltä.</p> <p>Sillan paikka määritettiin maastomittuksin, Karjaan-joen tulvahuiput sekä</p>	<p>Jatketaan lähivirkistys-alueiden kehitystyötä edelleen vuosien 2023-2024 aikana.</p> <p><i>Tulevat toimenpiteet:</i></p> <p>Opaskyltit (lisäkylttien paikkasuunnittelu, kylt-tien tekninen toteutus ja asentaminen)</p>

		virtaama selvitetiin hydrogeologin toimesta ja silta-suunnittelu käynnistettiin konsultin toimesta.	Kartat (paperi, digitaalinen, isot opaskartat, Vt2-kyltitys) Koskireitin edelleen kehittäminen rengasreitiksi, Pitkälänkosken silta, sillan suunnittelu ja toteutus vuosina 2023-2024.
Kestävän matkailun yritysryhmähanke 9/2020 – 6/2022	Keskeiset tavoitteet: -Vahvistaa alueen matkailutoimijoiden yhteistyötä -Lisätä Karkkilan matkailupalveluja -Lisätä Karkkilan tunnettuutta ja vetovoimaa matkailukohteena -Kohdentaa Karkkilan matkailupalveluja myös kansainvälisille matkailijoille.	Tuotteistamis- ja tuotekorttikoulutus Yritysryhmän yhteinen matkailuvideo Matkalle Karkkilaan. Yritysryhmän yhteinen palveluesite Tervetuloa Karkkilaan. Lisäksi räätälöityjä yritys-kohtaisia tuotteita ja menetelmiä.	Hanke on päättynyt. Matkailumarkkinointiyhteistyötä jatketaan.
Smart Countryside Mobility -hanke 6/2021 – 8/2023	Kestävän liikkumisen suunnittelu	Höökikyydin palvelumuotoilu	Testaus kesällä 2023.
Karkkilan keskustan luontoliikuntakohteen kehittämishanke 6/2022 – 12/2024	Kuntoportaiden ja senioripuiston rakentaminen. Nyhkälänharjun päällä kulkevan reitin pohjan kunnostaminen.	Kuntoportaiden hankesuunnitelma on laadittu ja hyväksytty. Alustavat kilpailutukset on toteutettu. Nyhkälänharjun reitin kunnostamisen ja Senioripuiston osalta työ jäi kesken.	Kuntoportaot rakennetaan vuoden 2023 aikana. Senioripuiston hankesuunnitelma on valmisteltavana uudelleen. Sijaintivaihtoehdot tuodaan päätökselle maaliskuussa 2023, hankesuunnitelma alustavan suunnitelman mukaan toukokuussa 2023. Toteutus kesällä 2023. Nyhkälänharjun reitin pohjan kunnostaminen suunnitellaan vuosien 2023-2024 aikana osana liikuntapaikkojen kehittämistyötä.

4 TALOUDEN TOTEUMA

Kestävä Karkkila -ohjelman talouden toteuma vuosilta 2021 ja 2022 kokonaisuudessaan esitetään oheisessa taulukossa.

Vuosi 2021			
	TA2021	Toteuma, €	Toteuma-%
Toimintatuotot yhteensä	48 000 €	21 485,96 €	45 %
Toimintakulut yhteensä	-131 884 €	-137 005,29 €	104 %
Henkilöstökulut	-60 400 €	-70 328,27, 44 €	116,4 %
Palvelujen ostot	-67 600 €	-49 146,02 €	73 %
Aineet, tarvikkeet, tavarat	0	-13 647,32 €	0
Muut toimintakulut	-3 884 €	-3 883,68 €	100 %
Vuosi 2022			
	TA2022	Toteuma, €	Toteuma-%
Toimintatuotot yhteensä	50 000 €	114 212,67 €	228 %
Toimintakulut yhteensä	-128 928 €	-124 037,62 €	96 %
Henkilöstökulut	-61 583 €	-65 803,43 €	106,9 %
Palvelujen ostot	-63 500 €	-37 270,21 €	59 %
Aineet, tarvikkeet, tavarat	0	-9 798,94 €	0
Avustukset	0	-5 000,00	0
Muut toimintakulut	-3 845	-6 165,04	160 %

5 YHTEENVETO

Kestävä Karkkila -ohjelman toteutus vuosina 2020-2022 kaupungin strategisena kaikkia toimialoja koskevana ohjelmalla vahvisti kaupunkiorganisaatiossa kestävä kehityksen merkitystä laajana periaatteena. Ohjelman kaikessa viestinnässä painottui se, että kestävä kehitys ei ole tietyn ajan kestävä projekti vaan tulevaisuudessa yhä merkittävämmäksi muodostuva läpileikkaava teema. Näiltä osin ohjelman voidaan katsoa onnistuneen.

Ohjelman rakenne sateenvarjo-ohjelmalla, jonka alla toteutettiin yksittäisiä ohjelman teema-alueiden hankkeita oli onnistunut. Tämän perusteena on se, että juuri näin onnistuttiin valottamaan juurikin kestävä kehityksen laajakirjoisuutta.

Ohjelman resurssoinnin osalta (oma kokonaisuus, nimetty projektipäällikkö) haasteena oli koko ohjelman ajan se, että ohjelma näyttäytyi merkittävin osin toimialojen arkityöstä irrallisena kokonaisuutena, jota koordinoitiin 'jostain muualta'. Tämä viestii osaltaan kaupunkiorganisaation edelleen vahvaa siiloutunutta rakennetta ja

toimintaa, jota on kuitenkin viime vuosina saatu purettua. Ohjelma kokosi eri hankkeiden osalta eri toimialojen avainhenkilöitä usean yhteisen teeman ääreen ja lisäsi kestävästä kehityksestä edistävää vuoropuhelua organisaation sisällä. Myös ohjelman taloudellinen peruste hakea hankkeille ulkoista rahoitusta onnistui varsin hyvin. Hankkeiden projektoinnissa ja läpiviennissä oli selkeitä haasteita, eikä suunniteltuja toimenpiteitä onnistuttu toteuttamaan kuin osin. Lisäksi merkittävä osa ohjelman hankkeissa suunnitelluista toimenpiteistä jäi huomattavan kesken. Toimenpiteissä oli myös huomattavia viiveitä, mikä aiheutti osaltaan haasteita ohjelman toteutuksessa.

Ohjelman keskeisiin onnistumisiin voidaan laskea kestävän kehityksen teeman ja mittariston nostaminen Karkkilan uuteen Rautainen kotikaupunki -strategiaan.

Yhteenvedon voidaan todeta, että Kestävä Karkkila -ohjelmassa onnistuttiin käynnistämään tietty muutosprosessi ja kaupunkitasoinen yhteistyö. Hankkeet toimivat hyvänä aloituksena laajoihin kehittämistarpeisiin. Samalla on todettava, että ohjelma ei onnistunut saavuttamaan kaikkia sille asetettuja toiminnallisia tavoitteita.

Kestävä Karkkila -ohjelman keskeneräisten toimenpiteiden loppuunsaattamiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota ohjelman loputtua. Ohjelman jatkotoimenpiteet tulee jalkauttaa olennaisin osin osaksi normaalia toimintaa ja käynnistettyjen keskeneräisten hankkeiden vastuutukseen ja ohjaukseen sekä toteutusmahdollisuuksiin tulee panostaa. Kestävän kehityksen asema strategiassa tulee turvata ja sitä kuvaavaa mittaristoa kehittää edelleen.